

Грабовська І. В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАТИЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті йдеться про сучасні підходи до розгляду фатичного дискурсу в лінгвістиці. Звернено особливу увагу на аналіз завдань і функцій фатичного дискурсу. Розглянуто типи мовленнєвого контакту як сукупності зв'язків фізичного, акустичного і соціально-етикетного характеру, що забезпечують успішне передавання і прийом повідомлення. Розроблено параметри фатичних комунікативних ситуацій. Розкрито практичну значущість фатичного спілкування в сучасному житті.

Ключові слова: фатичний дискурс, фатична функція, мовленнєвий контакт, фатична комунікативна ситуація.

Постановка проблеми. Як відомо, останні десятиліття характеризуються підвищеною цікавістю до вивчення функціонально-комунікативних аспектів мови й екстралінгвальної інформації, що супроводжує висловлення. У центрі уваги – дослідження мовленнєвих засобів, що є фатичними по своїй природі, зокрема таких, що сприяють встановленню, підтримувannya і завершенню мовленнєвого контакту між співрозмовниками. До них відносимо висловлення, що використовуються в мовленні з метою регуляції міжособистісних стосунків учасників комунікації. Фатичні висловлення, по суті, не мають об'єктивної інформативної цінності. Вони створюють інформацію суб'єктивного характеру, яка є важливою частиною загальної семантики, що передається компонентами комунікативного акту. Водночас поза увагою дослідників залишається вивчення способів мовленнєвої поведінки мовців у ситуаціях фатичного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фатичний дискурс є різновидом мовлення, що відповідає правилам мовленнєвого етикету як конвенційним манерам поведінки, що досягаються системою ситуативно-тематичних висловлень повсякденного вжитку. Ми розуміємо мовленнєвий етикет дещо вужче, а саме як сукупність норм, що регулюють мовленнєву поведінку співрозмовників у ситуаціях встановлення, підтримувannya і завершення мовленнєвого контакту. Фатичний дискурс описується як «звичайна дружня розмова» (G. Jefferson); «світська бесіда» (W. Ball); «звуки, що видаються заради того, щоб

не мовчати» (S. Hayakawa); «розмова ні про що» (J. Laver); «ритуальне спілкування» (О. Льченко, Р. Якобсон, Е. Goffman, R. Lanham), що «максимально зближує нас з особистістю мовця» (Т. Винокур), додає відчуття затишку в розмові, створює атмосферу психологічного комфорту (Е. Sapir). Ми розглядаємо фатичний дискурс як динамічну послідовність висловлень, якими співрозмовники обмінюються для вирішення поставлених комунікативних завдань.

Постановка завдання. Мета статті передбачає виконання таких конкретних завдань:

- з'ясувати зміст феномена фатичного дискурсу;
- описати специфіку фатичної функції;
- розробити параметри фатичних комунікативних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Фатичний дискурс – це обмін знаками приналежності до суспільства, нагадування про себе як члена цього суспільства, що здійснюється за допомогою стереотипних моделей поведінки. Стереотипними є і самі ситуації знайомства, представлення, звертання, прощання, вибачення, вдячності й ін. Фатичний дискурс спрямований на пошук співчуття, солідаризації. Мовець охоче вступає в мовленнєвий контакт із незнайомими для нього людьми, що готові його вислухати, оскільки спільне перебування будь-де не терпить мовленнєвої пустоти [2, с. 356]. Таке спілкування заради спілкування є найважливішим регулятором життя суспільства, введення оточення до кола «своїх» [2, с. 356; 9, с. 19].

Фатичний дискурс відрізняється від інших різновидів дискурсу тим, що не створює нові смисли у свідомості людини. Вступаючи в опозицію «інформативне – фатичне», термін «фатичний дискурс» природним шляхом розширює межі об'єкта, розміщуючи всередині нього: а) конативну функцію елементарного змісту (встановлення мовленнєвого контакту, його підтримування і перевірка); б) сферу мовленнєвого етикету; в) побутовий діалог і побутову повість; г) художню повість, стилізовану під побутову [3, с. 135].

Фатичний дискурс пов'язаний із комунікативною ситуацією як поєднанням вербальних і невербальних засобів її організації та відображення, одним зі складників якої є мовленнєвий контакт. Мовленнєвий контакт – необхідний складник мовленнєвої інтеракції, без якого спілкування, що розуміється як продуктивна мовленнєва взаємодія між комунікантами, було б неможливим. Дослідники зазначають, що успішність конкретного акту спілкування залежить від того, як вирішуються завдання встановлення і підтримування мовленнєвого контакту [12; 15; 16]. Незважаючи на те, що мовленнєвий контакт здебільшого не є самоціллю (за винятком фатичного дискурсу), він перебуває під свідомим контролем співрозмовників, які, повідомляючи інформацію, обговорюючи проблему, дискутуючи тощо, час від часу пересвідчуються в наявності контакту між собою.

У лінгвістиці є два погляди на суть мовленнєвого контакту. У формальному аспекті мовленнєвий контакт розглядається як сукупність елементів інтеракції, що сприяють організації комунікативного зв'язку між співрозмовниками. Водночас до

сфери мовленнєвого контакту відносять потенційних учасників інтеракції, спільний код та канал комунікації між ними [7; 10]. Таке розуміння мовленнєвого контакту є дещо «вузьким», оскільки пов'язує даний феномен лише із зовнішніми умовами спілкування. Більш «широке» розуміння мовленнєвого контакту представлено в працях, що розвивають когнітивний погляд на мовленнєвий контакт [1; 13]. У когнітивному аспекті мовленнєвий контакт є мисленнєвою готовністю суб'єктів вступити до мовленнєвої інтеракції.

Наведені підходи до розуміння терміна «мовленнєвий контакт» не відображають суті цього поняття в повному обсязі, оскільки зводяться лише до констатації окремих моментів, необхідних для забезпечення успішного перебігу діалогічної взаємодії. Мовленнєвий контакт необхідно розуміти максимально широко, включаючи в зміст цього поняття, окрім перелічених вище компонентів, низку зв'язків різної природи [8, с. 83]: фізичний контакт, що забезпечує акустичний зв'язок; контакт уваги, контакт розуміння, модальний контакт, емоційний контакт, що реалізують психологічний зв'язок; соціально-регулятивний контакт та етикетний контакт, які здійснюють соціальний зв'язок.

Майже кожен різновид контакту наявний у мовленнєвому акті одночасно. *Фізичний контакт* є встановленням і підтримуванням візуального й акустичного зв'язків між комунікантами, що збігаються з розумінням категорії контакту Р. Якобсона [10]. Цей вид контакту має зовнішній прояв і може не впливати на зміст повідомлення.

Контакти уваги і розуміння дуже близькі по своїй природі та залежать від внутрішнього і зовнішнього досвіду індивіда. Контакт уваги є підсиленням виділенням усього повідомлення чи його частини, зверненням до сприйняття адресатом. Контакт розуміння – відтворення адресатом смислу висловлення і співвіднесення його з конкретною ситуацією спілкування – слугує основою для міжособистісного діалогу.

Модальний контакт є вираженням діалогічної модальності згоди / незгоди між партнерами зі спілкування, що проявляється у формах підтвердження / заперечення.

Емоційний контакт – це поєднання у висловленні контактної інтенції й емоційного змісту (позитивне ставлення мовця до вислов-

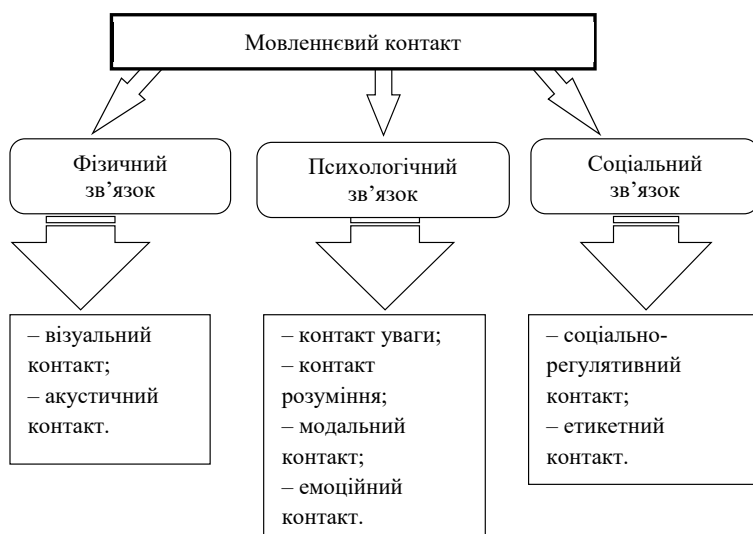

Рис. 1.1 Типи мовленнєвого контакту

леного та комунікативної ситуації, інформація про задоволений емоційний стан мовця). Важливу роль відіграють інтонаційні засоби в реалізації емоційного виду мовленнєвого контакту.

Соціально-регулятивний та етикетний контакти забезпечують соціальний кооперативно-ввічливий зв'язок між мовцями. Вони орієнтують співрозмовників щодо їхніх соціальних ролей, формування та реалізації партнерських відносин, дотримання рольових приписів (соціально-регулятивний контакт) і норм взаємоповаги (етикетний контакт). Фатичні засоби, що реалізують ці різновиди контакту, представлені привітаннями, звертаннями, одиницями мовленнєвого етикету, спеціальними формулами ввічливості.

Науковці підкреслюють, що будь-який комунікативний акт як цілеспрямована мовленнєва дія зазвичай аналізується в межах фатичної ситуації. Фатичні ситуації слугують певним соціально-психологічним цілям, серед яких можна виділити такі функціональні різновиди комунікативних цілей фатичного спілкування:

- бажання спілкуватися як прояв соціалізації особистості;
- позитивний вплив на емоційний та психологічний стани співрозмовника.

Необхідними параметрами комунікативної фатичної ситуації є:

- 1) наявність щонайменше двох учасників спілкування, які по чергово міняються ролями – мовця і слухача. Залежно від умов комунікативної ситуації активність / пасивність учасників може варіюватися від активного мовця до пасивного слухача;
- 2) наявність у мовця комунікативної інтенції вступити в мовленнєвий контакт зі слухачем (наявність аналогічної інтенції в слухача факультативна).

Характер фатичної ситуації визначається: а) комунікативним і соціальним статусом учасників мовленнєвого контакту; б) каналом зв'язку; в) загальними умовами перебігу комунікації; г) стадією (фазою) мовленнєвого контакту [6, с. 188]. У фатичній ситуації співрозмовники не «напружують» мисленнєві процеси, як під час інформативного спілкування, а лише обмінюються «соціальними пестуваннями» (verbal stroking) [11, с. 25; 14, с. 119].

Загальне ситуативно-цільове завдання фатичного спілкування – спілкуватися, щоб висловитися і досягти порозуміння зі співрозмовником. Залежно від цієї мети й опозиції «близькі – неблизькі» стосунки варіюються мотиви спілкування. Так, мотивами фатичних мовленнєвих дій

між: а) *незнайомими людьми* є бажання зав'язати знайомство, провести вільний час в умовах вимушеного спільного перебування, дотриматися правил увічливої поведінки, коли мовчати незручно; б) *малознайомими людьми* – закріпити знайомство; в) *добре знайомими людьми* – зберегти стосунки, що склалися, тоді як відсутність фатичного спілкування є знаком бажання їх змінити; г) *близькими друзями чи в родині* – віддати данину звичці обмінюватися думками, в якій інформативна необхідність відсутня.

Фатичні ситуації поділяємо на формальні та неформальні. До формальних фатичних ситуацій, услід за О. Воробйовою [4, с. 47–48], відносимо:

- офіційну подію;
- асиметричні взаємодії, пов'язані із соціальними вміннями (повчання / інструктаж, керівництво, інтерв'ювання);
- групову дискусію.

Слідом за М.-Л. Драздаускене [5], до неформальних комунікативних фатичних ситуацій відносимо такі:

- тривале перебування разом на заході, вечірці, у друзів і знайомих, публічних місцях відпочинку (кафе, ресторан, театр), під час розмови телефоном;
- короткочасне перебування разом: знайомство, зустрічі на вулиці, у магазині, картинній галереї і т. п.

Так, у типовій ситуації фатичного спілкування «У гостях» люди обговорюють погоду, політику, спорт, популярну музику не стільки з метою отримання нової інформації, скільки для підтримання мовленнєвого контакту. У фатичних ситуаціях цінується дотримання правил мовленнєвої поведінки, ввічливе поводження зі співрозмовником, прийняте в певному соціальному колі.

Висновки і пропозиції. Отже, огляд літератури, присвяченої проблемі фатичного дискурсу, дозволяє нам визначити фатичний дискурс як динамічну послідовність висловлень комунікантів, основна функція яких полягає у створенні атмосфери взаєморозуміння співрозмовників. Ситуація, в якій реалізується фатична функція, є фатичною комунікативною ситуацією; вона спостерігається за наявності в адресанта інтенції вступити в мовленнєвий контакт з адресатом. Перспективами нашого дослідження можуть бути узагальнення практичного матеріалу, вивчення функції регуляції емоційної тональності спілкування за допомогою фатичних висловлень в англійському професійному дискурсі.

Список літератури:

1. Ардентов Б. Контактующие слова. Ученые записки Кишиневского университета. 1955. Т. 15. С. 91–99.
2. Арутюнова Н. Фактор адресата. Известия Академии наук СССР. Серия «Литература и язык». М.: Наука, 1981. Т. 40. № 4. С. 356–367.
3. Винокур Т. Говорящий и слушающий: варианты речевого поведения. М.: Наука, 1993. 14 с.
4. Воробьева Е. Функциональные характеристики метакоммуникативных речевых действий: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Волгоград, 2006. 204 с.
5. Драздаускене М.-Л. Контактующая функция речи: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». М., 1970. 10 с.
6. Клобуков Е. Типы фатических ситуаций. Актуальные проблемы современной русистики: диахрония и синхрония. М., 1996. Вып. 6. С. 185–206.
7. Почепцов Г. Фатическая метакоммуникация. Избранные труды по лингвистике: монография. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. С. 444–448.
8. Сеницына А. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. СПб., 2005. 223 с.
9. Формановская Н. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М.: Русский язык, 2002. 216 с.
10. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм «за» и «против». М.: Прогресс, 1975. С. 193–230.
11. Berger C., Bradac C. Language and Social Knowledge: Uncertainty in Interpersonal Relations. London: Hodder Arnold, 1992. 160 p.
12. Coupland J., Coupland N., Robinson J. “How Are You?”: Negotiating Phatic Communion. Language in Society. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. № 21. P. 207–230.
13. Goffman E. Forms of Talk. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1983. 335 p.
14. Hargie O., Dickson O. Skilled Interpersonal Communication: Research, Theory and Practice. New York: Routledge, 2004. 542 p.
15. Laver J. Communicative Functions of Phatic Communion. Organization of Behavior in Face-to-Face Interaction. The Hague: Mouton, 1975. P. 215–238.
16. Malinowski B. On Phatic Communion. The Discourse Reader. New York: Routledge, 1999. P. 302–305.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ФАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА
В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ**

В статье рассматриваются современные подходы к изучению фатического дискурса в лингвистике. Обращено особое внимание на анализ задач и функций фатического дискурса. Исследованы типы речевого контакта как совокупности связей физического, акустического и социально-этикетного характера, обеспечивающих успешную передачу и прием сообщения. Разработаны параметры фатических коммуникативных ситуаций. Раскрыта практическая значимость фатического общения в современной жизни.

Ключевые слова: фатический дискурс, фатическая функция, речевой контакт, фатическая коммуникативная ситуация.

THEORETICAL PRINCIPLES OF PHATIC DISCOURSE ANALYSIS IN MODERN LINGUISTICS

The article deals with modern approaches to investigation of phatic discourse in linguistics. Special attention is paid to the analysis of tasks and functions of phatic discourse. The types of the communicative contact as a combination of physical, acoustic and social-etiquette links that ensure the successful transmission and reception of messages are considered. The parameters of phatic communicative situations are developed. The practical significance of phatic communication in modern life is revealed.

Key words: phatic discourse, phatic function, communicative contact, phatic communicative situation.